

2764

Se cunoaște care toarce
Că de haine-abia se-ntoarce:
Are douăzeci de poale
Și are ce băga-n oale.

De la Ioan Grobei a lui Grigorie, 20 ani,
1923.

2765

Are popa șapte fete
Și le ține încuiete,
Încuiete-n țintirim
Ca să nu le țâțaim.

De la Ioan Grobei a lui Grigorie, 20 ani,
1923.

2766

Badea numa cizme are
Și se ține gazdă mare,
De-ar avea și cioareci noi
N-ar mai vorovi cu noi.

De la Ioan Grobei a lui Grigorie, 20 ani, 1923.

2767

Ce te uiți, lele, pe lung
Ca n-am coarne să te-mpung,
Nici cuțit să te străpung.

De la Ioan Grobei a lui Grigorie, 20 ani,
1923.

2768

Nu gândi, bade, gândi
Că tot nu mi-i celui
Că ai celuit bugăte -
Nu le poți lua pe tăte.

De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteușu Mare, 1920.

2769

O-nverzit frunza la munte -
Cine-o fost coadă i frunte!

De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteușu Mare, 1920.

2770

Cel cu struțu cât o cioară
N-are ce duce la moară,

STANISŁAWA TREBUNIA-STASZEL

Ludowa tradycja we współczesnym życiu górali podhalańskich.

Jednym z bardziej popularnych regionów turystycznych Polski południowej jest Podhale - historyczno-geograficzna kraina rozpościerająca się u podnóża Tatr [Tatry wyznaczają południową granicę Polski ze Słowacją. Ich najwyższy szczyt - Gerlach 2655 m n.p.m. leży po słowackiej stronie. W Polsce najwyższym wzniesieniem są Rysy 2499 m n.p.m.], najwyższego masywu górskiego w Centralnych Karpatach Zachodnich. Ten stosunkowo niewielki obszar pogranicza (ok. 34 km x 24km) sąsiadujący od południa ze Słowacją stanowi swoiste centrum Polskich Karpat nie tylko w sensie geograficznym, ale także kulturowym. Do dziś Podhale uważane jest powszechnie za bastion żywego i autentycznego folkloru, gdzie elementy ludowej tradycji są pielęgnowane i twórczo rozwijane przez jego mieszkańców zwanych góralami podhalańskimi lub Podhalanami. To silne podkreślenie własnej tożsamości sprawia, iż omawiany obszar w stosunku do innych polskich regionów przedstawia się jako swoisty fenomen [R. Reinfuss, *Fenomen podhalański*, Polska Sztuka Ludowa, R.42:1988, nr1-2]. Specyfikę kulturową podhalańskiej krainy potęgują walory krajobrazowe, przede wszystkim zaś Tatry o alpejskiej rzeźbie i bogatej szacie roślinnej, które przyciągają rokrocznie rzesze turystów. Nie małe znaczenie ma także swoista historia Podhala zapisana przez przedstawicieli polskiej inteligencji doby modernizmu i wykreowany przez nich na przełomie XIX i XX w. mit góralszczyzny. Warunki geograficzne, historia jak i stosunki osadnicze regionu implikujące niewątpliwie jego kulturowe oblicze dały podstawę do wyznaczenia etnograficznej granicy Podhala. Według ujęć prezentowanych w literaturze przedmiotu, biegnie ona na zachodzie wzdłuż Czarnego Dunajca, obejmując wsie położone na obu jego brzegach, na wschodzie stanowi ją rzeka Białka, na północy pasmo Gorców i Żeleźnicy, a na południu Tatry. Tak ujęty obszar dzieli się na Pogórze Podhalańskie w części południowej zw. popularnie Skalnym Podhalem oraz Dolinę Nowotarską na północy określaną Niżnym Podhalem (rys. 1,2) [Taką granicę przyjmuje za innymi autorami prac publikowanych po II wojnie światowej M. Misińska w pracy *Podhale dawne i współczesne*, PWN Łódź 1971, s. 7.]. Powszechnie dziś znane i chętnie odwiedzane Podhale „odkryte” zostało dla polskiej kultury stosunkowo niedawno, bo w XIX w. To 150 lat temu rozpoczęła się legendarna historia mało znanego i zapadłego ówczesnie zakątka Rzeczypospolitej. W okresie niewoli [W 1795 r. wskutek trzeciego rozbioru dokonanego przez Rosję, Austrię i Prusy Rzeczypospolita utraciła niezawisłość państwową na okres 123 lat. Polacy odzyskali niepodległość w 1918 r.], zwłaszcza zaś po klęskach narodowowyzwoleńczych powstań, Tatry i kultura miejscowego ludu podziały jak ożywcze źródło. Zafascynowani krajobrazem i oryginalną kulturą Podtatrza polscy intelektualiści – głównie artyści i pisarze - w przeciągu kilkunastu lat uczynili z Podhala oazę wolności i polskości, a z Zakopanego [Zakopane – obecnie jedno z dwóch podhalańskich miast leżące u podnóża Tatr. Stolica polskiego narciarstwa.] (małej ówczesnie wsi) stolicę życia kulturalnego. Dostrzegając prapolskie pierwiastki w tradycji ludowej górali hasła włączenia ich do dorobku ogólnonarodowego. Postulowali rozwinięcie literatury tatrzańskiej w oparciu o miejscowe źródła folklorystyczne, upowszechnienie gwary góralskiej i wykreowanie z elementów podhalańskiego budownictwa architektonicznego stylu narodowego, nazwanego później zakopiańskim [Ideowym przywódcą środowiska intelektualnego w Zakopanem był Stanisław Witkiewicz - malarz, prozaik, krytyk, patriota i miłośnik góralszczyzny, który przybył pod Tatry w latach 80-tych XIX w. To on był głównym autorem przytoczonych powyżej haseł. Swoistym znakiem związków artysty z

O rămas ca baliga pe străcură.

Podhalem stał się jego głośny utwór literacki *Na przełęczy* (1891). Symboliczny wymiar przyjął też wypracowany przezeń styl architektoniczny, zw. zakopiańskim, który uchronił region przed eklektyczną zabudową, a obecnie stanowi źródło inspiracji dla podhalańskich architektów.].

Dokonania młodopolskich elit: docenienie wartości tkwiących w kulturze podhalańskiego ludu oraz próby twórczego przekształcania treści ludowych do wyższych form, nie tylko dowartościowały górali, ale także rozbudziły w nich refleksje nad własną przeszłością. Już w latach poprzedzających wybuch I wojny grupa rodowitych Podhalańców zaczęła przygotowywać podwaliny dla społeczno-kulturalnej działalności w regionie. W 1904 r. powstał w Zakopanem Związek Górali, a w 1919 r. zarejestrowano stowarzyszenie Związek Podhalańców (ZP). Statut przyjęty przez podhalańską organizację określał podstawowe cele jej działalności: pracę nad podniesieniem ludu podhalańskiego pod względem etycznym, umysłowym i gospodarczym, wpajanie obowiązków narodowych, utrzymanie swoistej kultury Podhala. Z perspektywy ponad 80. lat istnienia ZP, można powiedzieć, iż praca jego członków pełniła i nadal pełni ważną rolę w krzewieniu dziedzictwa kulturowego regionu. Obecnie ZP prężnie działa nie tylko na terenie Podhala, gdzie posiada około 50 oddziałów, ale także poza granicami kraju, głównie w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.

Od lat połowy lat 80-tych XX w. zaobserwować można na Podhalu swoisty renesans góralszczyzny przejawiający się wzrostem zainteresowań własną przeszłością i kulturą. To swoiste odrodzenie przybierające, co prawda częstokroć charakter „mody na góralszczyznę” (będącej także w pewnym sensie efektem popularności idei regionalistycznych w polskiej kulturze) zaznacza się obecnie m. in. w takich dziedzinach jak: strój góralski, folklor, architektura, wystrój wnętrz, sztuka i literatura ludowa oraz życie towarzysko-obyczajowe [Stwierdzenie, iż obecnie na Podhalu mamy do czynienia ze swoistym odrodzeniem góralszczyzny, staje się bardziej uzasadnione, gdy aktualny stan odniesiony zostanie do lat 1950-70, kiedy to, jak wskazują teksty działaczy regionalnych, a także prace naukowe tradycja na Podhalu zawężała w szybkim tempie swój społeczny zasięg występowania. Zob. np. artykuły członków ZP publikowane na łamach „Podhalanki” z lat 1977, 1979.].

Elementy z przeszłości poddawane często świadomej selekcji i wprowadzane do współczesnej rzeczywistości, tworzą aktualny obraz podhalańskiej kultury zw. też regionalną. Oczywiście ów obraz nie stanowi wiernego odbicia ani też bezpośredniej kontynuacji tradycyjnego modelu kultury, niemniej jednak utrzymuje swój podhalański charakter. I chociaż elementy dawnej tradycji pozbawione są znaczenia, jakie posiadały np. w społeczności przełomu XIX i XX w. to odbierane są jako posiadające istotną wartość - są góralskie. W nowym kontekście, jaką jest w dużej mierze zunifikowana rzeczywistość nabierają odmiennego znaczenia, stając się coraz częściej oznaką regionalnej tożsamości.

Strój

Charakterystykę współczesnej regionalnej kultury Podhala rozpoczynam od stroju góralskiego, który wyrósł do rangi wyznacznika i symbolu góralszczyzny. Obecnie przeżywa on okres swoistego rozkwitu, tak w odniesieniu do skali występowania jak i bogactwa rozwiązań w zakresie form i motywów zdobniczych. Podhalańcy coraz częściej przywdziewają swe *góralskie ubranie* [Kursywą zapisywane są w tekście wyrażenia i wypowiedzi w gwarze podhalańskiej]. Towarzyszy im ono w ważnych chwilach życiowych, w czasie chrztu, komunii, ślubu, pogrzebu oraz przy okazji uroczystości regionalnych, narodowych i imprez folklorystycznych. Chętnie występują w nim górale także poza Podhalem, gdy udają się do innych regionów lub za granicę, by w ten sposób zaznaczyć swoją obecność i zmanifestować regionalną przynależność. Przykładem może być wystąpienie po góralsku podhalańskich przedstawicieli

**Iubește vinul
Și prietenul vechi.**

Cel cu struțu cât o ghinde
Are mălai de și vinde.

De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteșu Mare, 1920.

2771

Nu te ține, bade, sus,
Câte trebe, tăte nu-s:
Nici i lapte, nici fărină,
Nici un purcel de slănină.

De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteșu Mare, 1920.

2772

Pentru-o t'ipă de dohan
Te-oi juca, mândră, un an,
Pentru-o troacă de țigări
Te-oi juca și două veri.

De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteșu Mare, 1920.

2773

- Spune-mi, mândră, când să vii:
O' pe sară, or târziu?
- Vină, bade, când îi vrea
Că ție ți-oi descuia,
Vino, bade, fiecând
Că ție ți-oi face rând.

De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteșu Mare, 1920.

2774

Astă vară m-am vărat
Cu mândruța din alt sat
Și la vară, de-oi trăi,
Cu cine m-oi veseli?

De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteșu Mare, 1920.

2775

Ciudă mi-i de astă treabă
Că s-o strâns atâta babă -
N-au acasă ce lucra,
Vin aici a se-nholba.

De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteșu Mare, 1920.

2776

Bădișor, la Dealu Mare
Cobori cu boii la vale

Că i bună de mâncare
Troscoteț și iarbă mare.
Pân' boii s-or adăpa
Noi, bade, ne-om săruta,
Până boii s-or hrăni
Noi, bădiță, ne-om iubi.
De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteușu Mare, 1920.

2777

Șomcuta i oraș mare
Tătă fata drăguț are,
Da' și Posta-i sat micuț -
Nu-i fată fără drăguț.
De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteușu Mare, 1920.

2778

Asară, pe la-nserat,
Strigă nevasta din sat
Să-i ajut la adăpat
Și eu, un copil milos,
Sării gardu bucuros.
De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteușu Mare, 1920.

2779

Nu te ține, lele, tare
Că nu ești de gazdă mare
Că îl știi pe tata-tău
Cu ciucuri de lipideu
Și pe mă-ta socăciță
La oala cu chisăliță.
De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteușu Mare, 1920.

2780

Ochișori ca la mândra
Nu mai vād cât i lumea
Numa-n târg la Hideaga,
Da' nici aceia nu-s așé
Negri ca la mândra mé.
De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteușu Mare, 1920.

2781

Până-i fata fecioriță
Mere rendeș pe uliță
Și-apoi dacă se mărită
Gândești că-i ptioaie friptă.
De la Ioan Chira a lui Ilisie, 22 ani,
Finteușu Mare, 1920.

2782

Curelușa mé ce lată
Șade la birău pe vatră,
Birău n-are ce bé
Numa curelușa mé.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

na inauguracyjnym posiedzeniu polskiego parlamentu, czy też popularność stroju wśród podhalańskiej Polonii w USA. Pełni więc zatem strój nadal wiele społecznych funkcji, niosąc w sobie dawne i nowe zweryfikowane współczesną rzeczywistością treści i znaczenia. Zyskuje przy tym na znaczeniu w coraz szerszych społecznych. Nieustannie przybywa na Podhalu nowych krawców i krawcowych, którzy wspólnie z podhalańskimi elegantkami prześcigają się w kreowaniu nowych form i technik dekoracyjnych. W tym kontekście na uwagę zasługuje występowanie tzw. staroświeckiej mody, polegającej na sięganiu do stylistyki i ornamentyki charakterystycznej dla przełomu XIX i XX wieku. Ów trend zainicjowany kilkanaście lat temu przez regionalną elitę spotykając się u swych początków z niechęcią i oporem zdominował obecnie całe Podhale. Obserwacja współczesnego stroju skłania do konstatacji, iż pozostaje on ważnym elementem regionalnego uniwersum. Mimo zachodzących w nim przeobrażeń, tak w zakresie formy jak i funkcji społecznych postrzegany jest przez górali jako kontynuacja tradycyjnego ubioru, będąc zarazem znakiem łączności z dziedzictwem przodków i symbolem tożsamości regionalnej.

Współczesne wesele góralskie.

Jednym z niewielu obrzędów ludowych znanych z XIX-wiecznych źródeł, który zachował swą aktualność do czasów współczesnych jest wesele. Zanikający w latach 70-tych XX wieku zwyczaj organizowania góralskich wesel odradza się od kilku lat na obszarze Podhala. Podobnie jak w odniesieniu do stroju można nawet zaobserwować modę na „robienie” przyjęć weselnych wzorowanych na dawnym scenariuszu obrzędowym [Mówiąc o tradycyjnym scenariuszu mam na myśli scenariusz wesela zbliżony do zapisu dokonanego przez A. Szurmiak-Bogucką *Wesele góralskie*, Kraków 1974]. Tego typu wesela w opinii społecznej uznawane są za bardziej okazałe i atrakcyjne niż przyjęcia urządzone według konwencji miejskiej.

Oczywiście współczesna forma obrzędu weselnego pozbawiona jest rozbudowanej sfery pierwotnych znaczeń i rytualnych zachowań typowych dla społeczności tradycyjnej. Istniejące zaś w reliktovej formie rytualne czynności nie posiadają już swej sakralnej i magicznej mocy. Współczesne wesele podhalańskie rozpoczyna się od wysłania przez młodą pannę dwóch družbów tzw. *pytacy* (nazwa pochodzi od *pytanie* czyli zapraszania, co było w przeszłości w gestii *pytacy*) i dwóch družek po narzeczonego. Po przybyciu drużyny z młodym w domu rodzinnym panny młodej, bądź w miejscu gdzie odbywa się wesele (najczęściej remiza OSP lub budynek ośrodka kultury) następują *wypytowniny* tj. wygłoszenie mowy weselnej kończącej się błogosławieństwem [Mowa weselna wygłaszana jest obecnie także przez kobiety, co w tradycyjnej kulturze nie było praktykowane]. Następnie orszak składający się z dorożek prowadzonych przez jadących konno *pytacy* udaje się do kościoła. Po ślubie, w drodze powrotnej wesele napotyka przeszkody w postaci bram, które otwierane są po uzyskaniu okupu. Przed wejściem do domu weselnego, matki nowożeńców witają młodą parę chlebem i solą lub okazałym tortem. Potem odbywa się *gościna* [Dużą uwagę przywiązują obecnie gospodarze jak i goście weselni do posiłków. Na dobrym i „honorowym” weselu należy podać przynajmniej kilka gorących dań, urozmaiconych przekąskami, ciastem i alkoholem] i zabawa, w której rytmy disco-poło przeplatają się z solowymi tradycyjnymi tańcami góralskimi, walczykami, poleczkami i czardaszami. By sprostać współczesnym wymaganiom gości na wesela góralskie zamawiane są kapele grające zarówno na tradycyjnych, jak i elektrycznych instrumentach. Kulminacyjną część wesela stanowią oczepiny, zwane na Podhalu *cepowinami*. Obrzęd ten rozpoczynają *pytace* [Istnieją lokalne warianty rozpoczęcia *cepowin*. I tak np. w Kościelisku zaczynają je biali družbowie], którzy biorą młodą i targują się o nią ze starościnami. Służą im do tego odpowiednie, często improwizowane przyśpiewki. Po uzyskaniu okupu *pytace* oddają młodą starościnom, które sadzają ją na krześle i zaczynają *cepienie* Polega ono na

*Așe de bine te afli
Cum ți-ar trage un rug pân cur.*

zdjęciu wianka i założeniu białej tybetowej chustki na głowę młodej, co ma symbolizować zmianę jej statusu społecznego. Po *ocepieniu* starościny śpiewają kilka przyśpiewek i jako pierwsze ofiarują młodej prezenty. Następnie uczestnicy wesela w kolejności: drużki, družbowie, starostowie i goście podchodzą do młodej, tańczą z nią w kółku, śpiewają i składają pieniądze [Pieniądze składane są na talerz trzymany przez jedną ze starościny. Talerz okryty jest zapaską dla zachowania dyskrecji. Zazwyczaj jednak starościna umiejętnie manipuluje zapaską tak, by można było zobaczyć *kielo fto daje na cepiec*. Obecnie stawka dla jednej osoby wynosi 200-300 zł., dla starostów 500-1000 zł.]. Cały obrzęd kończy pan młody, który przekazuje swej wybrance piórko z kapelusza – zaznaczając tym samym pożegnanie się ze stanem kawalerskim. Po tym goście podchodzi do muzyki i rozpoczyna solowy taniec z małżonką. Jeżeli nie zna kroków typowego tańca góralskiego, tańczy polkę lub walczyka.

Obserwacja współczesnych wesel upoważnia do stwierdzenia, iż ich aktualna wersja w odniesieniu do obrzędów opisanych w XIX-wiecznych źródłach wykazuje znaczne zubożenie zarówno w warstwie symbolicznej jak i w samym programie. Zanikło wiele typowych dla XIX-wiecznych obrzędów weselnych elementów i rytualnych zachowań. Nie praktykuje się obecnie np. *nomówin* połączonych z tzw. zapisywaniem (ustalenie spraw majątkowych i posagu) czy też pożegnalnego wieczoru - *dobranocki*. Uproszczeniu uległa forma *wypytowin* przed wyjściem do kościoła, a z ceremonii weselnej całkowicie wyeliminowane zostały *przenosiny* młodej do domu męża. Poza tym symboliczna wymowa istniejących jeszcze w reliktovej postaci rytualnych zachowań nie jest w pełni uświadamiana [Przykładem może być sam moment zdjęcia wianka i założenia *cepca* młodej. Ta czynność obrzędowa nie jest odbierana obecnie jako istotna, o czym może świadczyć zachowanie wielu gości, którzy w tym czasie biesiadują za stołami bawiąc się we własnym towarzystwie i nie wykazując zbytniego zainteresowania tym elementem obrzędu].

Przykładem może być realizacja *oczepin*, która niejednokrotnie przebiega w sposób chaotyczny. Często osoby pełniące główne role obrzędowe nie wiedzą jak należy się zachować. Nieznajomość scenariusza *oczepin* sprawia, iż do ich przeprowadzenia proszone są nierzadko osoby należące do zespołów, które znają program z opracowań scenicznych. Można więc sądzić, iż współczesne *oczepiny* pozbawione są właściwej dla pierwotnej struktury obrzędu rytualizowanej formy, gdzie kolejność poszczególnych czynności realizowana była według ściśle ustalonego porządku [Jak podkreśla w swym artykule M. Maj w tradycyjnej społeczności drobne odstępstwo od obowiązującego scenariusza, czy pomyłka mogły spowodować w przyszłości niepożądane konsekwencje tak dla jednostki, jak i całej społeczności. Zob. M. Maj, *Obrzęd a zabawa*, „Zabawy i Zabawki”, R.2:1998, nr 4, s. 21-26]. Obecnie kojarzone są one przede wszystkim ze składaniem pieniędzy. Zainteresowanie wzbudzają też układane przez gości weselnych przyśpiewki *oczepinowe*, które często posiadają satyryczną i żartobliwą treść, stając się okazją do dobrej zabawy [w repertuarze znajdują się także teksty o wymowie poważnej związanej z przyszłym życiem małżeńskim.]. Typowo ludyczny charakter ma też targowanie się o młodą pomiędzy *pytacami* a starościami. Umiejętność wykazania w przyśpiewkach nieudolności partnerów przy zachowaniu humoru i konceptu cenione są przez przysłuchujących się gości. W czasie *oczepin* odgrywane są nawet humorystyczne scenki aranżowane przez znajomych pary młodej mające uatrakcyjnić wesele. Tym samym współczesne *cepowiny* z obrzędu będącego zamknięciem rytualnego przechodzenia młodej do grona mężatek przeradzają się w rodzaj ludowego widowiska, którego celem jest przede wszystkim zebranie pieniędzy dla młodej pary i dobra zabawa [Por. H. Szewczyk, *Wesele kurpiowskie...*, s. 57].

Oczywiście powyższe przekształcenia nie degradują całkowicie znaczenia obrzędu weselnego wśród społeczności podhalańskiej. Obok zarysowanych powyżej funkcji ludycznych pełnią one nadal ważną - uznaną w literaturze przedmiotu za jedną z podstawowych dla obrzędu - funkcję integracyjną [z. Staszczak, *Obrzęd* (hasło) [w:] *Słownik etnologiczny - terminy ogólne*, red. Z. Staszczak, Warszawa -

2783

Frunză verde din Horaiță
Mândra ta gândești că-i straiță:
Are-un cap cât o căldare
Și o ptiță în spinare.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2784

Fost-am să mă spovedesc
La popa cel unguresc
Și mi-o spus că am păcate
Numa-un car și jumătate,
Cum oare le-oi duce-n spate?
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2785

Mândră, când Ț-a fi mai bine -
Șapte doctori lângă tine
Și tăți să te lecuiească
Numa boala nu-ți găsească.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2786

Văsălică, chică creață,
Nu lăsa boii-n fânață
Că fânațele-s domnești
N-ai cu ce să le plătești
Că tată-tău nu-i birău
Să te scoată de la rău
Și nici mă-ta birăiță
Să te scoată din temniță,
Din temnița grofului,
Din fundu Sătmarului.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2787

Cucule, de ce nu cânti
Până-i verde frunza-n munți,
Cucule, de ce nu tragi
Până-i verde frunza-n fagi?
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2788

Dusu-s-o badea la moară,
Ptice-i piatra și-l omoară,
Da' de-ar fi să fie-al meu
Să-l ferească Dumnezeu!

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2789

M-o mânat mama-n potică
S-aduc leacuri pentru frică
Pentru badea Văsălică
Ca să vie fără frică.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2790

Vai, mândruță, cum te-aș bate,
Da' mi-s mâinile legate
C-un fir de mătase neagră -
Nu te pot bate de dragă.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2791

Mândra mé-i nealcoșe tare -
Nici obiele-n cisme n-are,
Tăt să-ncalță cu hârtie
Ca să-mi fie dragă mie.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2792

Nici aceie nu-i femeie
Care n-are paie-n pat
Și drăguț p'ângă bărbat.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2793

Bată-te Dumnezeu, bade,
Și cojocu tău din spate
Că cine l-o curuit
Drag mi-o fost și l-am iubit.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2794

Mult mai stau și mă gândesc
La ce focu-ncărunțesc:
De coarne de plug nu țin,
Nici boii cu sbici nu mân,
Nu ciasăl, nici nu rânesc -
Nu știu de ce mă topesc.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2795

Ce mi-i mie de-o mândruță -
Ca codrului de-o frunzuță:

Poznań 1987, s. 257-259]. Niewątpliwie łączą uczestników weselnej biesiady uświadamiając im, iż tworzą wspólnotę, która posiada własny, swoisty sposób celebracji ważnych społecznie wydarzeń.

Tradiția populară în viața contemporană a muntenilor polonezi din zona Podhale

Una dintre cele mai populare regiuni turistice ale Poloniei de sud este Podhale [Denumirea Podhale (alcătuită din prepoziția *pod-* (sub) și substantivul *hale-*, echivalentul cuvântului munți) desemnează ținuturile de sub munți.] - ținutul istorico-geografic de la poalele Munților Tatra [Munții Tatra constituie frontiera de sud a Poloniei cu Slovacia. Vârful cel mai înalt - Gerlach, 2655m - se găsește în Slovacia. Pe teritoriul polonez, muntele cel mai înalt este Rysy, 2499 m], cel mai înalt masiv în Carpații din zona centrală apuseană (Carpații Nord-Vestici). Această relativ mică zonă limitrofă, vecină cu Slovacia, constituie un centru specific în Carpații polonezi nu numai din punct de vedere geografic ci și cultural. Până astăzi, Podhale este considerat un bastion al folclorului viu și autentic, unde

elementele de tradiție populară sunt cultivate și dezvoltate în mod creator de locuitori, muntenii numiți podhalanie. Această reliefare a identității și a specificului cultural face ca regiunea aceasta, față de celelalte zone etnografice poloneze, să constituie un fenomen aparte [R. Reinfuss, *Fenomen podhalański*, Polska Sztuka Ludowa, R. 42:1988, nr. 1-2]. Specificul ținutului Podhale este sporit în plus de valoarea peisajului, în primul rând de Tatra, munți de tip alpin, cu o vegetație bogată, care atrag anual o mulțime de turiști. Important este și specificul istoric al regiunii, descris de intelectualii polonezi din perioada modernistă, precum și mitul muntenilor (pol. *góral*, denumirea provine de la forma *góral* adică 'muntean'), creat de intelectuali la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul veacului următor [Prin "góral" se înțelege, în linii mari, totalitatea fenomenelor sociale și culturale (etnografice), tipice pentru locuitorii ținuturilor muntoase. Această noțiune se referă nu numai la Podhale și Tatra, ci și la celelalte ținuturi muntoase ale Poloniei]. Regiunea cea mai apropiată Munților Tatra este numită, în lucrările de specialitate, Skalne Podhale (pol. *skalne* înseamnă "stâncos, de stâncă") și este considerată centrul ținutului Podhale. Cercetarea etnografică de față privește această regiune) [Delimitarea aceasta este admisă de M. Misińska în lucrarea *Podhale dawne i współczesne*, PWN Łódź 1971, p. 7, urmând ceilalți autori ai lucrărilor publicate după cel de-al doilea război mondial].

Binecunoscută de toți și adesea vizitată, regiunea Podhale a fost "descoperită" pentru cultura poloneză relativ recent, adică în secolul al XIX-lea. Istoria legendară a unui colț din Polonia mai puțin cunoscut și oarecum lăsat în părăsire a început acum 150 de ani. În decursul câtorva zeci de ani, intelectualii polonezi - în prealabil artiști și scriitori - fascinați de peisaj și de cultura originală a oamenilor din popor, au făcut din Podhale o oază de libertate și de polonitate, iar dintr-un mic sat muntenesc de atunci - Zakopane [Zakopane este acum unul dintre cele două orașe din Podhale, la poalele Munților Tatra, centru turistic și capitala zonei de ski din Polonia], o capitală culturală. Observând elementele arhaice în tradițiile din Podhale, ei au lansat dezideratul de a include elemente tradiționale în tezaurul național general. Au postulat dezvoltarea literaturii autohtone - sprijinindu-se pe izvoarele folclorice locale, pe răspândirea graiului - precum și

*Nu-i musai mândra să știe
Cătu mni-i de dragă mie.*

crearea stilului național, bazat pe motivele arhitecturale regionale, numit mai târziu stilul Zakopane [Liderul ideilor din mediul intelectual din Zakopane a fost Stanisław Witkiewicz – pictor, prozator, critic, patriot și iubitor al specificului muntenilor, numit *góralczyzna*, care a ajuns acolo în anii '80 ai secolului al XIX-lea. Este autorul principal al dezideratelor prezentate mai sus. Cunoscută sa opera literară, *Na przełęczy* (1891), a devenit semnul specific al relațiilor lui cu Podhale. De asemenea, stilul arhitectonic, numit *zakopiański* (care provine de la Zakopane), elaborat de el, care a protejat regiunea împotriva unor construcții eclectice și care constituie o sursă de inspirații pentru arhitecții din această zonă, are dimensiune simbolică].

Realizările elitei moderniste din perioada Tânăra Polonie: aprecierea valorilor culturale din zona Podhale și încercările de modelare într-o manieră creatoare a conținutului popular în forme culte nu numai că i-au pus în valoare pe munteni, dar au și trezit în ei reflecții despre trecutul lor. Încă din anii dinaintea izbucnirii primului război mondial, un grup de oameni originari din Podhale a început să pună bazele unei activități social-culturale în această regiune. În 1904 a fost înființată la Zakopane Uniunea Muntenilor (*Związek Górali*) și în 1919 a fost înregistrată asociația Uniunea Podhalanilor (*Związek Podhalan - ZP*). Statutul adoptat de această nouă societate a fixat câteva scopuri principale ale activității sale: acțiuni îndreptate în direcția dezvoltării etice, intelectuale și economice a populației din zonă, inocularea îndatoririlor naționale, păstrarea specificului cultural din zona Podhale. Din perspectiva celor peste 80 de ani de existență a asociației ZP, putem spune astăzi că activitatea membrilor ei a jucat și joacă în continuare un rol important în propagarea patrimoniului cultural al acestei regiuni. În prezent, Uniunea Podhalanilor își desfășoară activitatea nu numai în regiunea Podhale, unde are aproximativ 50 de filiale, ci și în străinătate, mai ales în Statele Unite ale Americii și în Canada.

Începând din a doua jumătate a anilor '80 ai secolului XX, se poate observa în regiunea Podhale sporirea interesului pentru trecutul și cultura proprie. Această renaștere specifică, admitând ce-i drept caracterul fenomenului de "modă de *góralczyzna*" (fiind și el în oarecare măsură efectul popularității ideilor regionale în cultura poloneză), este vizibilă în domenii diferite, printre care: costumul popular muntenesc, folclorul, arhitectura, amenajarea interioarelor, arta și literatura populară, precum și viața socială [Constatarea că avem acum de a face cu renașterea fenomenului de *góralczyzna* în Podhale devine mai justificată dacă luăm în seamă și perioada anilor 1950-1970, când, conform publicațiilor de atunci, tradiția din Podhale își restrângea în ritm rapid orizontul social].

Elementele din trecut, selectate deseori în mod conștient și introduse în realitatea contemporană, alcătuiesc imaginea actuală a culturii regionale din Podhale. Bineînțeles, această imagine nu este o reflectare fidelă, nici continuarea imediată a modelului tradițional de cultură; cu toate acestea, ea își păstrează caracterul regional. Și cu toate că elementele unei tradiții vechi sunt private de semnificațiile pe care le-au avut de exemplu în societatea sfârșitului de secol XIX și a începutului de secol XX, ele sunt totuși receptate ca având o mare importanță. În noul context, acestea capătă alte sensuri, devenind din ce în ce mai mult semnul identității regionale.

COSTUMUL POPULAR

Începem această descriere a culturii regionale contemporane din Podhale prin prezentarea costumului muntenesc, care a început să reprezinte un semn distinctiv și un simbol al muntenilor. El traversează în prezent o perioadă de înflorire specifică, atât în ceea ce privește dimensiunea de manifestare, cât și bogăția soluțiilor în domeniul formelor și al motivelor decorative. Locuitorii zonei Podhale poartă, din ce în ce mai mult, costumele lor [Expresiile și cuvintele din graiul de Podhale apar în text scrise cu aldine]. Le poartă în momentele importante ale vieții: la botez, prima împărtășanie, nuntă, înmormântare și cu prilejul sărbătorilor regionale, naționale și al festivităților folclorice. Le poartă de asemenea cu plăcere când părăsesc regiunea Podhale pentru a-și manifesta astfel prezența și pentru a marca apartenența la regiune. Iată două exemple: reprezentanții acestei regiuni s-au prezentat la sesiunea de deschidere a

Una pică, -ngălbenește,
Alta mai frumoasă crește.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2796

Fetele care-s mai rele
Au la danț în picioarele
Jumătăți cu tri curele.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2797

Vai de mine, rău se cade
La vale fără răchiți
Și la mândră fără dinți,
La vale fără afini,
La grădină fără crini.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2798

Badea, porție de drum
Nu plătește nicidecum
Că-n Șomcuta el când mere
Vine tăt prin șanțurile.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2799

Auzit-am, auzit
Cum se-nvârte moara-n vânt -
Macină numa urât.
Da' de-aș ști c-ar măcina
M-aș duce și eu la ea
Pe urât l-aș măcina
Mai mărunț ca fărina
Și l-aș da la mândra mea
Ca să-mi uite dragostea.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2800

Vai de mine, ce m-oi face
Că mândruța pe pat zace,
Aș merge și o-aș vedea -
Mă tem că m-a deochia.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2801

Bat-o crucea cătunie,
Mult amar mi-o făcut mie
Că pe când m-am liberat
Mândruța s-o măritat.
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2802

Zis-o tata și mama
Să-mi las somnu și mândra.
Io, somnu nu l-oi lăsa
Și pe mândra nici așa.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2803

Cântă cucu pe fântână
Că mai am o săptămână,
Cântă cucu-n vârful de nuc,
Vine-mi vremea să mă duc
Să iau mondiru în spate,
Să fiu de mândra departe.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2804

N-am atâța bolovani
S-astup gura la dușmani,
Nici atâța pietricele
S-astup gura la cățele.

De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2805

De micuț, tare-i micuț,
De hâduț, încă-i hâduț
Și vrea să-mi fie drăguț.
Du-te, bade, -n treaba ta
Că alta ți-i căpăta
Și-a fi tare tinerea -
Deodată cu mama mea.

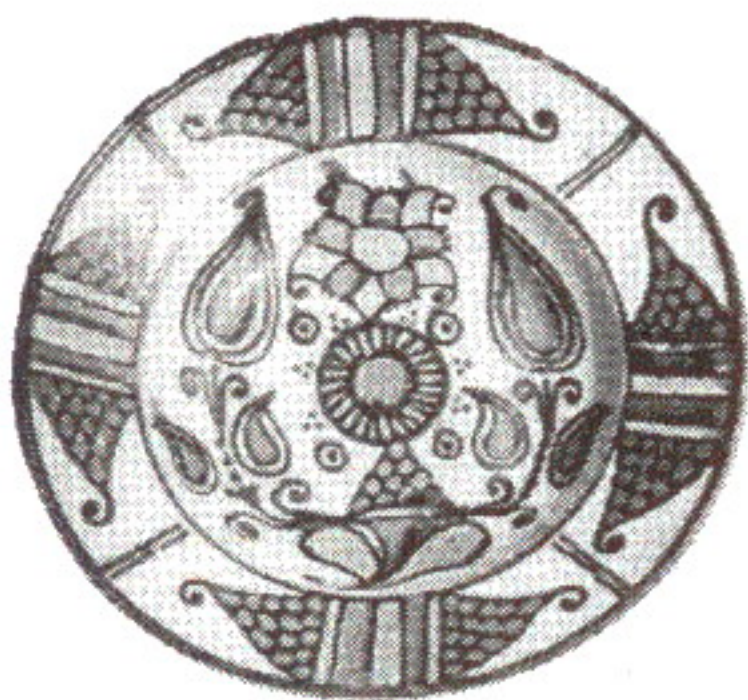
De la Ilisie Ile a lui Șorip, 30 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2828

Eu aici, mândra pe șes,
Nu ne vedem așa des,
Eu p-aici, mândra p-acolo,
P-amândoi ne-apucă doru.

De la Iștoan Dobre a lui Nicolae, 21 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2806

parlamentului polonez în aceste costume ale lor; de asemenea, există obiceiul de a dona costumele populare de către emigranții provenind din Podhale, stabiliți în Statele Unite. Costumul popular are multe funcții sociale, conținând sensuri vechi și noi, cele din urmă verificate prin realitatea contemporană. În același timp, el capătă o importanță mai mare în sfere sociale tot mai largi. Numărul de croitori și croitorese noi în Podhale crește neîncetat, iar împreună cu femeile elegante din această regiune, se întrec în a crea noi forme și tehnici decorative. În acest context se observă popularitatea așa-numitei mode învechite, constând din raportarea la stilul caracteristic sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX. Această direcție, inițiată acum vreo câțiva ani de elitele regionale, la început admisă cu dezaprobare și rezistență, domină astăzi toată regiunea Podhale.

Examinarea rolului îndeplinit de costumul popular ne duce la constatarea că el rămâne un element important al universului regional. În ciuda transformărilor care intervin, atât în formă cât și în funcțiile lui sociale, este receptat de munteni ca fiind continuarea costumului tradițional, reprezentând în același timp semnul legăturii cu moștenirea lor și simbolul identității regionale.

NUNTA MUNTENEASCĂ CONTEMPORANĂ

Unul dintre puține ritualuri populare cunoscute din sursele secolului al XIX-lea, care a rămas actual până în zilele noastre, este nunta. În curs de dispariție în timpul anilor '70 ai secolului XX, obiceiul de a organiza ceremonii legate de tradițiile locale renaște, de câțiva ani, pe tot teritoriul regiunii Podhale. Este de remarcat faptul că petrecerile bazate pe structura obiceiurilor vechi [Scriind despre scenariul tradițional al nunții mă refer la scenariul ascămător celui înregistrat de A. Szurmiak-Bogucka în *Wesele góralskie*, Kraków, 1974] sunt socotite de opinia publică mai fastuoase și mai atractive decât cele organizate după convenția orășenească.

Bineînțeles, forma contemporană a ceremoniei nuptiale este privată de întreaga complexitate a sensurilor inițiale. Nu mai are puterea ei sacrală și magică. Astăzi nunta începe prin trimiterea de către mireasă a doi cavaleri de onoare, așa numiți *pytace* (chemători, vorniceii, denumirea provine de la forma din graiul de Podhale *pytac* adică "a pofti la nuntă") și a două domnișoare de onoare, care trebuie să aducă mirele. După sosirea alaiului împreună cu mirele în casa miresei sau în altă clădire unde se ține nunta (cel mai des acesta este sediul secției de pompieri voluntari sau o casă de cultură), nunul rostește o orăție, care se termină printr-o binecuvântare din partea părinților [Orăția de nuntă este rostită în prezent și de către femei, ceea ce nu se întâmpla în comunitățile tradiționale]. Mai târziu, alaiul de nuntă, condus de vorniceii (*pytace*) călare, se duce la biserică. La întoarcerea de la cununie, nuntașii întâmpină diferite obstacole, așa-numitele vâmi, care se deschid după răscumpărare. La ușa casei unde se desfășoară nunta, soacrele îi întâmpină pe miri, oferindu-le pâine și sare sau un tort fastuos. Mai târziu urmează ospățul [O mare importanță este dată astăzi, atât de gazde, cât și de oaspeți, mesci. La o nuntă bogată trebuie pregătite cel puțin câteva mâncăruri calde, între care mai multe gustări, prăjituri și băutură] și petrecerea, în care ritmurile standard ale muzicii ușoare se împletesc cu dansuri muntenești executate de un singur individ, cu polci, ceardașuri și alte dansuri. Pentru a fi la înălțimea exigențelor oaspeților, se poftesc astăzi orchestre populare, care cântă la instrumentele tradiționale (vioara și basul din Podhale) [Basul din Podhale este un instrument care seamănă cu un violoncel, dar se deosebește de acesta prin numărul corzilor. Basul are doar trei strune AGD ca și la cele electronice]. Momentul culminant îl constituie dezvelirea miresei, în graiul din Podhale numit *cepowiny*, în timpul căruia se face schimbarea simbolică a poziției sociale a miresei. Vorniceii (*pytace*) încep acest ritual [Există variante locale ale începutului dezvelirii miresei. De exemplu, în satul Kościelisko, ritualul este inițiat de vorniceii albi], luând mireasa și târguindu-se pentru ea cu nunele cele mari [Rolul nașilor îl îndeplinesc două femei și anume nașa de botez a miresei și nașa de botez a mirelui], folosindu-se de diferite chiuituri, deseori improvizate. După ce au primit

*Lapte dulce, țâță-ar be,
Da' la capre n-ar șade.*

răscumpărarea, dau înapoi mireasa nunelor, care o așază pe scaun și încep dezvelitul acesteia. Ritualul constă în scoaterea gătelii (a cununii) de pe capul miresei și punerea unei basmale albe, ceea ce înseamnă că din acest moment fata a devenit nevestă. Apoi, domnișoarele de onoare, cavalerii de onoare, nunii și oaspeții vin pe rând la mireasă, o joacă în horă, cântă și oferă bani [Banii sunt depuși pe o farfurie, ținută de una dintre nașe. Farfuria este acoperită de fotă, pentru discreție. Totuși, de obicei, nașa face în așa fel, încât se poate vedea câți bani pune pe farfurie ficcare nuntaș]. Mirele termină ceremonia, dăruindu-i miresei o pană din pălăria lui – accentuând astfel despărțirea de poziția sa de flăcău. După aceasta, vine spre orchestră și își joacă nevasta. Dacă nu știe să joace în mod tradițional, atunci dansează polka sau un alt dans.

Cercetarea ceremonialului nupțial contemporan ne îndreptățește să constatăm că forma lui actuală arată o renunțare la mai multe elemente din ceremonialul vechi, descris în sursele din secolul al XIX-lea, atât în ceea ce privește nivelul simbolic, cât și desfășurarea propriu-zisă a nunții. Au dispărut multe elemente și modele rituale de comportament, caracteristice pentru ceremonialul tradițional. În afară de aceasta, semnificația simbolică a comportamentelor rituale existente sub formă de reminiscențe nu este pe deplin conștientizată. Ca exemplu poate servi scena dezvelirii miresei, care deseori se realizează în mod haotic. Foarte des, actanții principali în ceremonial nu știu cum trebuie se să comporte. Necunoașterea felului în care ar trebui se să desfășoare schimbarea portului miresei face ca, de multe ori, pentru a-l realiza, să fie solicitate persoane care fac parte din ansambluri și cunosc acest program în varianta sa scenică. Astăzi, dezbrăcatul miresei este asociat, înainte de toate, cu oferirea banilor. Interesante sunt, de asemenea, chiuiturile legate de acest moment, alcătuite de nuntași, având caracter deseori satiric și de glumă, devenind un prilej pentru o distracție bună [Se pot găsi în acest repertoriu de asemenea unele texte mai serioase, legate de viitoarea viață conjugală]. Caracter ludic are, de asemenea, târguiala în privința miresei dintre vorniceii și nune. Priceperea de a arăta cu umor, prin strigături, anumite defecte ale partenerilor, este apreciată de către nuntași. În timpul ceremonialului se joacă chiar diferite scene cu caracter umoristic, aranjate de cunoștințele mirilor, al căror scop este de a face nunta încă mai atractivă. Prin aceasta, ceremonia contemporană a dezvelirii miresei devine, dintr-un ritual care reprezintă încheierea trecerii miresei în rândul femeilor măritate, un fel de teatru popular – spectacol, al cărui scop este petrecerea reușită și strângerea banilor. Bineînțeles, transformările prezentate nu degradează complet semnificația ritualului nupțial în comunitatea din Podhale. Pe lângă funcțiile descrise, ele îndeplinesc o funcție importantă – recunoscută în lucrări de specialitate ca una de bază pentru ritual – funcția integrativă [Z. Staszczak, *Obrzęd (cuvânt-titlu) [in:] Słownik etnologiczny – terminy ogólne*, coord. Z. Staszczak, Warszawa – Poznań 1987, p. 257-259]. Fără îndoială, ele leagă nuntașii între ei, întărindu-le convingerea că alcătuiesc o comunitate care are modul ei propriu de sărbătorire a evenimentelor sociale importante.

(Continuare în nr. următor)

Bibliografie:

1. *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*, T. 1-7
2. *Podhale. Tradycja we współczesnej kulturze wsi*, red. D. Tylkowa, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków 2000
3. Cooley T., *Ethnography, Tourism, and Music-culture in the Tatra Mountains: Negotiated Representations of Polish Górale Ethnicity*, UMI Dissertation Services, Michigan 2000
4. Majda J., *Góralczyzna w twórczości Stanisława Witkiewicza*, Wrocław 1975
5. Misińska M., *Podhale dawne i współczesne*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, T.15:1971
6. Ekstromer M., *Ethnicity as culture: Some examples from the Górale-society in Southern Poland*, ZNUJ „Prace Etnograficzne” z. 23:1987.
7. Reinfuss R., *Fenomen podhalański*, „Polska Sztuka Ludowa”, R.42:1988, nr 1-2

Auzi, dragă Mărioară,
Nu lăsa omu să moară,
Dă-i, fată, ce el îți cere:
Buze dulci, gură de miere.

De la Iștoan Dobre a lui Nicolae, 21 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2807

Ușurelu-s, ușurel
C-am mâncat carne de miel,
Da' de-oi mânca de berbece
Nime la danț nu mă-ntrece.

De la Iștoan Dobre a lui Nicolae, 21 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2808

Vai de mine, ce să fie,
Omu-s io, ori sărăcie?
Mie să-mi stăciune nasu
Văsălica lui nănașu?

De la Iștoan Dobre a lui Nicolae, 21 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2809

Asta-mi place cum se-ntoarce
Că tăt pe voie îmi face,
Asta se sucește bine
Și se tăt bate de mine.

De la Iștoan Dobre a lui Nicolae, 21 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2810

Ia-mă, bade, și mă du
Până unde i vrea tu
Și, bade, de mi-i lăsa
Acasă n-oi înturna.

De la Iștoan Dobre a lui Nicolae, 21 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2811

Câte fete-s cu păpuci
Tăte-așteaptă să le țuci,
Da' se ducă-n sărăcie
Că tăte-s pline de râie.

De la Iștoan Dobre a lui Nicolae, 21 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2812

Astă vară, la Ispas,
Eram tinerel și gras,
Da' de când m-am însurat
Am rămas de ciuf la sat.

De la Iștoan Dobre a lui Nicolae, 21 ani,
Finteușu Mare, 1923.

2813

Așa-mi zic oamenii mie
Că nu-s om de omenie,
Da' nici eu nu vreau să fiu